

Krzysztof Nowakowski
<http://orcid.org/0000-0002-2982-5124>
Uniwersytet Ignatianum w Krakowie
krzysztof.nowakowski@ignatianum.edu.pl
DOI: 10.35765/pk.2024.4401.26

Obraz psychopaty we współczesnej kulturze a wiedza naukowa na temat psychopatii. Refleksje inspirowane przeglądem wybranych badań nad wizerunkiem psychopatii w kulturze i świadomości społecznej

STRESZCZENIE

Jednym z podstawowych źródeł kształtujących społeczną percepcję zaburzeń psychicznych jest kultura. Sposób, w jaki osoby z zaburzeniami psychicznymi przedstawiane są w mediach, telewizji, filmie czy popkulturze, znajduje swoje odbicie w obiegowych przekonaniach i społecznych postawach wobec tynich osób. Do zaburzeń, z których kulturowym obrazem najczęściej spotyka się masowy odbiorca, niewątpliwie należy psychopatia. W niniejszym artykule podjęto się poszukiwania odpowiedzi na pytanie, w jakim stopniu wizerunek psychopaty obecny we współczesnej kulturze pokrywa się z perspektywą naukową i badaniami nad osobowością psychopatyczną. Analizę oparto na przeglądzie badań weryfikujących ten związek. Wskazano również na problematykę wpływu kultury na tworzenie się wiedzy potocznej na temat psychopatii. Wnioski płynące z przeprowadzonej analizy mogą się okazać przydatne zarówno w rozważaniach nad relacją nauka-media-społeczeństwo, jak i stanowić inspirację do dalszych poszukiwań badawczych dotyczących specyfiki obrazu osobowości psychopatycznej, którego nośnikiem jest kultura.

SŁOWA KLUCZE: psychopatia, wiedza naukowa, zaburzenia osobowości, kultura popularna, media

ABSTRACT

Image of Psychopath in Current Culture vs Scientific Knowledge About Psychopathy. Reflections Inspired by a Review of Selected Studies on the Portrayal of Psychopathy in Culture and Social Consciousness

Culture is one of the salient sources shaping social perception of mental disorders. The way that mentally disordered people are portrayed in media, TV, movies and pop culture reflects in common beliefs and social attitudes toward

Sugerowane cytowanie: Nowakowski, K. (2024). Obraz psychopaty we współczesnej kulturze a wiedza naukowa na temat psychopatii. Refleksje inspirowane przeglądem wybranych badań nad wizerunkiem psychopatii w kulturze i świadomości społecznej. © 1 *Perspektywy Kultury*, 1(44), s. 385–396. DOI: 10.35765/pk.2024.4401.26

Nadesłano: 01.10.2022

Zaakceptowano: 01.11.2023

them. Undoubtedly, psychopathy falls within the realm of these disorders, the cultural depiction of which is increasingly presented to the mass audience. This article endeavors to explore whether the portrayal of psychopaths in modern culture aligns with scientific perspectives and research on psychopathic personality traits. Drawing on a review of pertinent research, the analysis delves into the relationship between cultural representations and scientific understanding. Additionally, it highlights the impact of cultural influences on public knowledge of psychopathy. The conclusions derived from this analysis could prove valuable not only in the exploration of the interplay between science, media, and society, but also in stimulating further inquiry into the distinct portrayal of psychopathy evident in cultural contexts.

KEYWORDS: psychopathy, scientific knowledge, personality disorders, pop culture, media

Wprowadzenie – psychopatia z perspektywy psychologii i psychiatrii

Psychopatia to pojęcie wywodzące się z XIX-wiecznej psychiatrii, które również dzisiaj używane jest przede wszystkim w kontekście klinicznym do nazywania i diagnozy pewnego szczególnego typu zaburzenia osobowości¹. Charakterystycznymi objawami psychopatii są zakłócenia w funkcjonowaniu emocjonalnym, takie jak brak poczucia winy i wyrzutów sumienia, niewrażliwość czy chłód uczuciowy. Cechy te występują zazwyczaj w połączeniu ze skłonnością do manipulowania i wykorzystywania innych, obniżoną kontrolą zachowania oraz stylem życia często prowadzącym do łamania norm społecznych i prawnych (Groth, 2010). Występowanie związku pomiędzy psychopatią a przestępczością spowodowało ukształtowanie się wśród psychologów i psychiatrów zajmujących się tą problematyką poglądu o kryminogennej naturze osobowości psychopatycznej. Skłonność do zachowań antyspołecznych i popełniania przestępstw jest wymieniana jako podstawowy wskaźnik psychopatii

1 W Polsce pojęcie „psychopatii” stało się znane szerszemu gronu odbiorców w dużej mierze dzięki klasycznej monografii Antoniego Kępińskiego pt. *Psychopatie* (Kępiński, 1977). Warto jednak zaznaczyć, że autor ten w swoich rozważaniach posługuje się pojęciem psychopatii w bardzo szerokim zakresie, odnosząc je do różnych wariantów zaburzonej osobowości, a zawarty w dziele opis osobowości psychopatycznej reprezentuje bardziej historyczne (jak koncepcja Schneidera, por. Groth, 2010) niż współczesne podejście do badania psychopatii. Podejście to wyraźniej zaznacza się natomiast w późniejszych publikacjach książkowych dostępnych na polskim rynku wydawniczym, opracowanych zarówno przez rodzimych autorów (m.in. Pospiszyl, 2000), jak i będących tłumaczeniami zagranicznych bestsellerów, takich jak „Psychopaci są wśród nas” (Hare, 2008) czy „Mądrość psychopatów” (Dutton, 2014).

w skali PCL-R Roberta Hare’a (2003), będącej jednym z najczęściej stosowanych przez badaczy i klinicystów narzędzi do rozpoznawania psychopatii. Z drugiej strony, współczesne badania nad osobowością psychopatyczną wskazują, że cechy psychopatyczne nie są nierozzerwalnie związane z przestępczością, a psychopatia może ujawniać także swoje niekryminalne oblicze (Mahmut, Homewood i Stevenson, 2008; Wallace, Fido, Sumich i Heym, 2022).

Podważenie poglądu, że „psychopatyczny = kryminogenny” spowodowało zmianę w naukowym sposobie myślenia o tym, czym jest psychopatia. Badacze reprezentujący klasyczne podejście traktowali psychopatię jako wariant nieprawidłowej osobowości, ściśle powiązany z zachowaniami antyspołecznymi i działalnością kryminalną. Z kolei współczesne koncepcje psychopatii (takie jak model triarchiczny czy Ciemna Triada Osobowości) zakładają, że cechy psychopatyczne mogą przejawiać też osoby niepopołniające przestępstw, a co za tym idzie – antyspołeczność nie powinna być uważana za niezbędny objaw psychopatii. Przełom w postrzeganiu powiązań pomiędzy psychopatią i przestępczością stworzył zatem warunki do rozwoju badań nad psychopatią na szeroką skalę. Obecnie są one prowadzone są nie tylko w zakładach karnych czy na oddziałach psychiatrycznych, ale także w różnych grupach społecznych i środowiskach zawodowych, jak korporacje (Mathieu, Neumann, Babiak i Hare, 2015) czy służby mundurowe (Papazoglou, Koskelainen i Stuewe, 2019). Dane pochodzące ze współczesnych badań zjawiska, jakim jest psychopatia, pozwalają sądzić, że cechy psychopatyczne występują w społeczeństwie w zróżnicowanym nasileniu i konfiguracjach, a niektóre z nich – np. odporność na stres – mogą nawet ułatwiać przystosowanie się do warunków i wymagań ze strony otoczenia (Schönthaler, Dalkner, Schwalsberger, Reininghaus i Reininghaus, 2023). Chociaż często posiadanie układu cech nazywanego psychopatią wiąże się z wysokim prawdopodobieństwem wejścia w konflikty z prawem, to jednak wiele wskazuje na to, że oprócz kryminalnej postaci psychopatii w społeczeństwie występuje również jej niekryminalny odpowiednik.

Filmowy, telewizyjny i literacki obraz psychopaty

Pomimo swojego klinicznego pochodzenia i zastosowania pojęcie psychopatii jest używane nie tylko przez specjalistów czy badaczy z zakresu zdrowia psychicznego. Pojawia się ono w szerszym kontekście społecznym, weszło do języka i wiedzy potocznej, jest także obecne w kulturze i przekazie medialnym. Czy obraz psychopaty przedstawiany w filmie, mediach i kulturze popularnej, który w znacznej mierze kształtuje powszechne

w społeczeństwie poglądy i przekonania na temat tego, czym jest psychopatia, jest zgodny z dowodami naukowymi z badań nad osobowością psychopatyczną? Celem niniejszych rozważań jest próba odpowiedzi na to pytanie, podjęta na podstawie przeglądu publikacji poświęconych kulturowemu wizerunkowi psychopatii. Przegląd bazuje na raportach z badań, dobranych tak, by możliwe było zweryfikowanie, na ile sposób przedstawiania prototypowego psychopaty w kulturze pokrywa się ze współczesną wiedzą naukową o psychopatii.

Ważną rolę w tworzeniu się kulturowego portretu psychopaty odgrywa kinematografia. Dla masowego odbiorcy filmowe, fikcyjne postacie psychopatów niejednokrotnie są punktem wyjścia, na podstawie którego buduje on swoje wyobrażenia na temat psychopatii. Czy jednak obraz osobowości psychopatycznej ukazywany w kinie lub telewizji jest spójny z obrazem klinicznym zaburzenia? Samuel Leistedt i Paul Linkowski (2013) poddali analizie wizerunki psychopatów z produkcji filmowych z lat 1915–2010 pod kątem ich dopasowania do kryteriów używanych w diagnozie psychopatii. Wykazali, że obraz psychopaty prezentowany widzowi na ekranie często nie odpowiada pełnoobjawowej, klinicznej psychopatii, a filmowe postacie psychopatów (szczególnie sprzed 2000 r.) są w większości bardziej fikcyjne niż realistyczne. Wielu z nich oprócz skłonności do przemocy cechuje się wyjątkową przebiegłością, inteligencją czy umiejętnościami pozwalającymi na popełnianie przestępstw oraz przejawia objawy charakterystyczne dla innych zaburzeń (np. psychoz), a nie psychopatii. Jak jednak zauważają autorzy, kinowy portret psychopatii ewoluuje i wśród fikcyjnych psychopatów można również wskazać kreacje, które spełniają kryteria diagnostyczne psychopatii, czego przykładem jest chociażby postać Antona Chigurha z filmu *To nie jest kraj dla starych ludzi*.

Dane z badań prowadzonych przez badaczy ze State University of New York College (Davis, Frederick i Corcoran, 2020) wykazały, że tylko co piąty z kinowych, amerykańskich bohaterów z lat 2006–2016, opisywanych jako psychopata, osiągał wynik w skali klinicznej psychopatii PCL-R pozwalający na rozpoznanie psychopatycznego zaburzenia osobowości. Podobną analizę przeprowadzono także w przypadku postaci uznawanej za prototyp psychopaty w kulturze masowej, tj. Hannibala Lectera z kasowego thrillera *Milczenie owiec* (Gullhaugen i Notttestadt, 2011; Swart, 2016). Okazało się, że charakterystyczne cechy Lectera, takie jak egocentryzm, bezduszość, brak poczucia winy czy zdolność do manipulowania innymi, były związane z wysokimi wynikami w zakresie czynnika 1 PCL (mierzącego interpersonalne i emocjonalne wskaźniki psychopatii), ale całościowa ocena nasilenia cech psychopatycznych za pomocą skali PCL-R nie wykazała diagnozy psychopatii. Badania nad

inteligencją psychopatów nie potwierdziły również, aby grupę tę wyróżniał ponadprzeciętny poziom intelektualny (Sánchez de Ribera, Kavish, Katz i Boutwell, 2019) – co jest sprzeczne z wizerunkiem Lectera przedstawianego jako wyjątkowo błyskotliwego „geniusza zła”. Kryteriów diagnostycznych niezbędnych do stwierdzenia pełnoobjawowej psychopatii według skali PCL-R nie spełnia również Morgan Dexter – pełniący służbę w policji seryjny morderca z popularnej serii *Dexter* (Swart, 2016). Choć niektóre z cech tego bohatera można zakwalifikować jako psychopatyczne, to jednak motyw jego działania oraz umiejętność wglądu w siebie i własne deficyty trudno uznać za typowe dla psychopatii.

Conor Kavanagh i Andrea Cavanna (2020) dokonali analizy fikcyjnych postaci złoczyńców z cyklu powieści autorstwa Iana Flemminga, na których kanwie powstały znane ekranizacje przygód agenta Jamesa Bonda. W tym badaniu także posłużono się skalą PCL-R w celu określenia nasilenia symptomów psychopatii. Wyniki okazały się zbieżne z cytowanymi wyżej badaniami filmowych/serialowych psychopatów. Przeciwników agenta 007 (Mr. Big, Dr. No, Goldfinger, Emilio Largo, Blofeld, Scaramanga) charakteryzowały przede wszystkim cechy psychopatyczne ujmowane przez Czynniki 1 PCL, takie jak powierzchowny urok osobisty, nieadekwatnie wysokie poczucie własnej wartości, brak poczucia winy i wyrzutów sumienia oraz brak empatii. Jedynym kryterium diagnostycznym psychopatii z opisującego zachowania antyspołeczne Czynnika 2 PCL, które występowało prawie u wszystkich analizowanych postaci, była kryminalna wszechstronność. Żaden z przeciwników Jamesa Bonda nie osiągnął wyniku uprawniającego do pełnego klinicznego rozpoznania osobowości psychopatycznej, co w połączeniu z ich nietypowym i odpychającym wyglądem (*physical monstrosity*) sprawia, że kreacje stworzone przez Flemminga trudno jest uznać za realistyczne przedstawienia psychopatii.

Charakteryzując filmowy obraz psychopaty, Morten Hesse (2009) zauważa, że zawiera on cechy, które są uznawane za diagnostyczne dla psychopatii, jak również odnosi się do pewnej kulturowej narracji – uosobienia złego człowieka (*narrative of the human monster*). Fikcyjni psychopaci często przyjmują rolę złoczyńców, czarnych charakterów czy też antybohaterów. Umieszczenie psychopaty w scenariuszu ma korzystne znaczenie fabularne – postać taka poprzez swoje intrygi, niebezpieczne plany i działania napędza akcję, wywiera wrażenie na odbiorcy i budzi jego emocje. Z drugiej strony – przewaga w produkcjach filmowych i serialach telewizyjnych wizerunku reprezentującego kryminalny typ psychopaty (psychopatyczni przestępcy, seryjni mordercy itp.) nie oddaje w pełni specyfiki osobowości psychopatycznej. Może się także wiązać z powstawaniem społecznych błędnych przekonań dotyczących psychopatii. Jednym

z nich jest pogląd, że wszyscy psychopaci są agresywni i stosują przemoc, co nie znajduje odzwierciedlenia w danych empirycznych (Berg i in., 2013). Badania nad psychopatią nie potwierdzają również obrazu psychopatycznego sprawcy, który dokonuje brutalnych przestępstw wyłącznie z zimną krwią, w sposób wcześniej zaplanowany. Jak dowodzą Nathaniel Anderson i Kent Kiehl (2014), agresywna przestępczość psychopatów to nie tylko działania podejmowane z premedytacją, ale także pod wpływem impulsu czy okoliczności. Z kolei dane zebrane przez Sarah Coyne, Davida Nelsona, Nicolę Graham-Kevan, Emily Keister i Davida Granta (2010) wskazują, że psychopatia wiąże się ze skłonnością do szerokiego spektrum agresywnych zachowań – od bezpośredniego, fizycznego ataku na ofiarę do tzw. agresji relacyjnej wobec partnera (*romantic relational aggression*), polegającej na bardziej dyskretnym manipulowaniu nim.

W przytoczonych wyżej analizach Leistedta i Linkowskiego (2013) oraz Davis i in. (2020) jedynie niewielki odsetek fikcyjnych psychopatów stanowiły kobiety. Wydaje się to spójne zarówno z danymi sugerującymi większe rozpowszechnienie cech psychopatycznych u mężczyzn niż u kobiet, jak i badaniami, które wskazują na różnice międzypłciowe w obrazie klinicznym psychopatii (Banasik, Gierowski i Nowakowski, 2017; Efferson i Glenn, 2018). Caroline Logan (2011) podjęła się próby scharakteryzowania portretu kobiecej formy psychopatii obecnego w kulturze na podstawie wybranych kreacji literackich. Według tej autorki fikcyjne postacie psychopatycznych kobiet wyróżnia chłód emocjonalny w bliskich relacjach, nieumiejętność tworzenia więzi oraz dążenie do kontrolowania i zdobywania przewagi nad najbliższym otoczeniem, połączone zazwyczaj ze stosowaniem różnorodnych, subtelnych technik manipulowania innymi. Na kartach literatury kobiecej psychopatki niejednokrotnie unikają konsekwencji ze strony wymiaru sprawiedliwości, a krzywdą ich ofiar nie zawsze ma widoczny, zewnętrzny charakter. Zbliżony obraz kobiecej psychopatii prezentowany jest w telewizji. Badania prowadzone przez Cathleen Cerny, Susan H. Friedman i Delaney Smith (2014) wykazały, że postacie kobiet o cechach psychopatycznych pojawiające się na ekranie telewizyjnym wyróżnia brak stabilności emocjonalnej, a także wykorzystywanie seksualnej manipulacji oraz agresji społecznej (skierowanej na pozycję społeczną i reputację ofiar) do osiągania swoich celów. Autorki tego raportu sugerują, iż wizerunek psychopatycznej kobiety z programów i seriali telewizyjnych nie odbiega znacząco od charakterystyki, która wyłania się z badań nad różnicami międzypłciowymi w sposobie przejawiania się objawów psychopatii.

Pojęcie psychopatii w świadomości społecznej

Niezależnie od tego, na ile obraz psychopatii przedstawiany w kinie, literaturze, mediach czy telewizji jest spójny z wiedzą naukową, to trudno zaprzeczyć, że odgrywa on ważną rolę w kształtowaniu społecznych wyobrażeń, sądów i przekonań dotyczących osobowości psychopatycznej. Spośród zaburzeń osobowości to właśnie psychopatia wydaje się tym pojęciem, które najczęściej bywa używane poza medycznym kontekstem. Określenie „psychopata” powszechnie występuje zarówno w przestrzeni publicznej, jak i języku codziennej komunikacji, zazwyczaj będąc negatywną etykietą językową do opisu kogoś „złego” lub „szalonego”. Brytyjskie badania nad potocznymi koncepcjami psychopatii (*lay theories of psychopathy*) ujawniły, że wiedza na temat tego zaburzenia u osób niebędących specjalistami w zakresie zdrowia psychicznego często oparta jest nie na źródłach naukowych, a na wizerunku dostępnym w popkulturze (Furnham, Daoud i Swami, 2009). Uczestnicy tych badań wykazywali tendencję do postrzegania psychopatów jako inteligentnych przestępców oraz doszukiwania się przyczyn psychopatii we wczesnych doświadczeniach traumatycznych. W zadaniu polegającym na rozpoznaniu zaburzenia psychicznego na podstawie krótkiego opisu klinicznego pacjenta słabiej również radzili sobie z trafnym wskazaniem osobowości psychopatycznej niż depresji i schizofrenii. Według Furnhama i in. (2009) dominujący sposób przedstawiania psychopaty w kulturze popularnej i mediach jako niebezpiecznego, często szalonego mordercy może się wiązać z powstawaniem w świadomości społecznej zniekształconego obrazu psychopatii, czego efektem jest chociażby błędne przypisywanie psychopatii objawów charakterystycznych dla psychoz.

Zespół badaczy kierowany przez Shannon T. Smith (2014) podjął się analizy przekonań i postaw wobec psychopatii wśród osób zasiadających na ławie przysięgłych. Jednym z zadań, jakie postawili przed badanymi, było podanie przykładu typowego psychopaty. Odpowiadając na to pytanie, uczestnicy dużo częściej odwoływali się do realnych, znanych amerykańskich seryjnych lub masowych morderców, niż wskazywali na postać fikcyjnego zabójcy. Z drugiej strony – wiedza badanych na temat psychopatii rzadko miała oparcie w profesjonalnym szkoleniu. Najpopularniejszym (75% wskazań) źródłem informacji o psychopatii w badanej grupie były filmy i programy telewizyjne. Wyniki badań Smith i in. (2014) sugerują, że chociaż postrzeganie psychopatii przez niespecjalistów od zdrowia psychicznego pod pewnymi względami jest zbieżne z wiedzą naukową (prototypowy psychopata był opisywany jako dominujący, egocentryczny, pozbawiony empatii, skrupułów i wyrzutów sumienia), to jednak w ich myśleniu o tym, czym jest psychopatia, pojawiają się zniekształcenia odnoszące się do wspomnianego wcześniej mieszania objawów psychopatycznych i psychotycznych. Warto

zaznaczyć, że tego rodzaju błędne przekonania nie wpływały na postrzeganie psychopatów przez badanych ławników w kategoriach osób niepoczytalnych czy niekontrolujących swojego zachowania, co jest o tyle ważne, że zgodnie z amerykańskim systemem prawnym decyzje ławy przysięgłych są wiążące dla werdyktów wydawanych w procesach sądowych.

Przytoczone wyżej badania Smith i in. (2014) miały na celu poznanie potocznych przekonań na temat psychopatii w dość szczególnej grupie, jaką są członkowie ław przysięgłych. Późniejsza metaanaliza obejmująca eksperymentalne symulacje decyzji ławników w sprawach karnych (Kelley, Edens, Mowle, Penson i Rulesh, 2019) wykazała, że uznawanie kogoś za psychopatę wiąże się z oceną tej osoby jako złej i niebezpiecznej, a co za tym idzie również z przekonaniem o konieczności stosowania wobec niej bardziej surowych środków. Z kolei Carlo Caponecchia, Andrew Sun i Anne Wyatt (2012) badali przekonania pracowników australijskich przedsiębiorstw dotyczące tzw. psychopatów w miejscu pracy (*workplace psychopaths*). Z badań tych wynika, że zatrudnieni, którzy byli ofiarami krzywdzących, mobbingowych zachowań w środowisku zawodowym, przypisywali sprawcom takich działań więcej psychopatycznych cech i częściej spostrzegali ich jako psychopatów. Jednocześnie w badanej grupie zaobserwowano tendencję do przeszacowywania prawdopodobieństwa zetknięcia się z psychopatycznym współpracownikiem. W opinii uczestników badania rozpowszechnienie psychopatii w miejscu pracy było wyższe, niż wynikałoby to z naukowych szacunków dotyczących jej występowania w społeczeństwie.

Podsumowanie i wnioski

Z zaprezentowanego wyżej przeglądu wybranych badań wynika, że z perspektywy społeczno-kulturowej psychopatia jest czymś więcej niż tylko kategorią diagnostyczną służącą do oznaczania jednego z typów zaburzeń osobowości. Poza kontekstem naukowym i klinicznym pojęcie psychopatii można rozpatrywać jako swego rodzaju zjawisko kulturowe, a wizerunek psychopaty obecny w kulturze popularnej i mediach przenika się z wiedzą potoczną i społecznymi przekonaniami dotyczącymi osób z cechami psychopatycznymi. Podsumowując przytoczone wcześniej analizy, warto wskazać na następujące, płynące z nich wnioski:

1. Sposób przedstawiania postaci psychopaty w kulturze współczesnej niejednokrotnie bywa niespójny z wiedzą naukową i wynikami badań nad psychopatią. Warto jednak zaznaczyć, że obraz psychopatii w mediach i popkulturze ewoluuje, a wizerunki fikcyjnych psychopatów nie zawsze oparte są na schemacie bezdusznego

mordercy (Leisted i Linkowski, 2014; Kessler i De Matteo, 2017). Co prawda, kulturowy portret psychopaty nadal odpowiada głównie kryminalnej formie psychopatii i takim określeniom jak: brutalny, bezwzględny czy agresywny (Federman, Holmes i Jacob, 2009), niemniej jednak na ekranie i w przekazie medialnym coraz częściej pojawiają się też postacie psychopatów niekryminalnych – sprytnych, manipulujących i wykorzystujących innych. Dobrym przykładem takiego rodzaju fikcyjnych psychopatów jest Frank Underwood – polityczny lider z serialu *House of Cards* (Palmen, Derksen i Kolthoff, 2018). Obecność w przekazie kulturowym dwóch typów psychopatii (kryminalnej i niekryminalnej) oraz ukazywanie kobiet o cechach psychopatycznych pokrywa się z tendencjami obserwowanymi w najnowszych modelach teoretycznych i danymi, jakie wyłaniają się z badań nad osobowością psychopatyczną.

2. Wiedza potoczna na temat psychopatii, podobnie jak obraz psychopatii przekazywany przez kulturę, nie stanowi wiernego odbicia wiedzy naukowej o tym zaburzeniu. Zawiera ona błędne wyobrażenia i mity, których ślady można znaleźć również w kulturze popularnej. W tym kontekście badania nad potocznymi przekonaniami dotyczącymi psychopatii oraz źródłami tych przekonań (w tym pochodzącymi z kultury popularnej lub mediów) wydają się szczególnie potrzebne. Obraz psychopaty funkcjonujący w społeczeństwie oraz poglądy na temat rozpowszechnienia i bezpośredniego zagrożenia ze strony psychopatów przekładają się na konkretne postawy i zachowania wobec osób identyfikowanych jako psychopatyczne. Określenie „psychopata” budzi jednoznacznie negatywne skojarzenia i reakcje społeczne. Powierzchnowa i niepoparta rzetelną wiedzą potoczna diagnoza psychopatii może się wiązać z ryzykiem błędnego etykietowania i stygmatyzacji (Durand, Plata i Arbone, 2018). Wielu z cytowanych wcześniej autorów (Hesse, 2009; Furnham i in., 2009; Kavanagh i Cavanna, 2020) podkreśla znaczenie, jakie ma edukowanie społeczeństwa na temat tego, czym jest psychopatia. Ważną rolę w takiej edukacji, skierowanej do szerokiego kręgu odbiorców, z pewnością mogłyby odegrać również filmy i seriale przedstawiające psychopatów w sposób realistyczny i oparty na dowodach naukowych.
3. Żadne z omówionych wyżej badań dotyczących obrazu psychopatii w kulturze i świadomości społecznej nie odnosiło się do danych pochodzących z Polski. W polskiej literaturze psychologicznej brakuje tego typu raportów i analiz. Przez analogię można założyć, że występujące w naszym społeczeństwie przekonania, postawy i mity na temat psychopatii również w jakimś stopniu związane są z wizerunkiem psychopaty, rozpowszechnianym przez kulturę popularną

i media. Warto sprawdzić w przyszłych badaniach, na ile wizerunek ten, kreowany chociażby przez rodzime seriale kryminalne, odbiega od hollywoodzkiego wzorca psychopatycznego złooczyńcy. Niektóre z postaci serialowych przestępców – jak Piotr Wolnicki (główny czarny charakter z produkcji *Szadź*), seryjny morderca o pseudonimie „Święty” czy też prowadzący podwójne życie aktor Robert Kasperski (antybohaterowie serii *Sprawiedliwi–Wydział Kryminalny*) – wydają się dobrze wpisywać w obraz fikcyjnego psychopaty. Odpowiedź na pytanie, czy tego rodzaju kreacje są spójne z kryteriami diagnostycznymi psychopatii, wymaga jednak przeprowadzenia w polskich warunkach analiz podobnych do tych, jak przytoczone w niniejszym artykule badania z użyciem skali PCL-R.

BIBLIOGRAFIA

- Anderson, N.E. i Kiehl, K.A. (2014). Psychopathy and aggression: when paralimbic dysfunction leads to violence. *Current topics in behavioral neurosciences*, nr 17, 369–393. DOI: 10.1007/7854_2013_257.
- Banasik, M., Gierowski J.K. i Nowakowski, K. (2017), Aggressiveness and the intensity of psychopathic symptoms – gender differences. *Psychiatria Polska*, nr 51(4), 751–762. DOI: 10.12740/PP/73973.
- Berg J.M., Smith S.F., Watts A.L., Ammirati R.J., Green S.E. i Lilienfeld S.O. (2013) Misconceptions regarding psychopathic personality: implications for clinical practice and research. *Neuropsychiatry*, nr 3(1), 63–74. DOI: 10.2217/NPY.12.69.
- Caponecchia, C., Sun, A.YZ. i Wyatt, A. (2012). ‘Psychopaths’ at work? Implications of lay persons’ use of labels and behavioural criteria for psychopathy. *Journal of Business Ethics*, nr 107(4), 399–408. DOI: 10.1007/s10551-011-1049-9.
- Cerny, C., Friedman, S.H. i Smith, D. (2014). Television’s “crazy lady” trope: female psychopathic traits, teaching, and influence of popular culture. *Academic Psychiatry*, nr 38(2), 233–241. DOI: 10.1007/s40596-014-0035-9.
- Coyne, S.M., Nelson, D.A., Graham-Kevan, N., Keister, E. i Grant, D.M. (2010). Mean on the screen: Psychopathy, relationship aggression, and aggression in the media. *Personality and Individual Differences*, nr 48(3), 288–293. DOI: 10.1016/j.paid.2009.10.018.
- Davis, K.M., Frederick, A.R. i Corcoran, A.W. (2020). Using the Psychopathy Checklist to examine cinematic portrayals of psychopaths. *Aggression and Violent Behavior*, nr 52, 101424. DOI: 10.1016/j.avb.2020.101424.
- Durand, G., Plata, E.M. i Arbone, I.-S. (2017). Negative attitudes towards psychopaths: The role of one’s own psychopathic traits. *Personality and Individual Differences*, nr 109, 72–76. DOI: 10.1016/j.paid.2016.12.047.

- Dutton, K. (2014). *Mądrość psychopatów*, przeł. M. Wyrwas-Wiśniewska. Warszawa: Wydawnictwo MUZA S.A.
- Efferson, L.M. i Glenn, A.L. (2018). Examining gender differences in the correlates of psychopathy: A systematic review of emotional, cognitive, and morality-related constructs. *Aggression and Violent Behavior*, nr 41, 48–61. DOI: 10.1016/j.avb.2018.05.009.
- Federman, C., Holmes D. i Jacob, J.D. (2009) Deconstructing the psychopath: A critical discursive analysis. *Cultural Critique*, nr 72, 36–65. DOI: 10.1353/cul.0.0037.
- Furnham, A., Daoud, Y. i Swami, V. (2009). “How to spot a psychopath”: Lay theories of psychopathy. *Social Psychiatry and Psychiatric Epidemiology*, nr 44(6), 464–472. DOI: 10.1007/s00127-008-0459-1.
- Groth, J. (2010). *Oblicza psychopatii. Obraz kliniczny i kategorie diagnostyczne*. Warszawa: Wydawnictwo Naukowe Scholar.
- Gullhaugen, S.A. i Nøttestad, A.J. (2011). Looking for the Hannibal Behind the Cannibal: Current Status of Case Research. *International Journal of Offender Therapy and Comparative Criminology*, nr 55(3), 350–369. DOI: 10.1177/0306624X10362659.
- Hare, R.D. (2003). *The Hare Psychopathy Checklist-Revised. 2nd edition*. Toronto: Multi-Health Systems.
- Hare, R.D. (2008). *Psychopaci są wśród nas*, przeł. A. Skucińska. Kraków: Wydawnictwo Znak.
- Hesse, M. (2009). Portrayal of psychopathy in the movies. *International review of psychiatry*, nr 21(3), 207–212. DOI: 10.1080/09540260902747441.
- Kavanagh, C. i Cavanna, A.E. (2020) James Bond villains and psychopathy: a literary analysis. *Journal of Psychopathology*, nr 26, 273–283. DOI: 10.36148/2284-0249-351.
- Keesler, M.E. i DeMatteo, D. (2017). How Media Exposure Relates to Laypersons’ Understanding of Psychopathy. *Journal of forensic sciences*, nr 62(6), 1522–1533. DOI: 10.1111/1556-4029.13485.
- Kelley, S.E., Edens, J.F., Mowle, E.N., Penson, B.N. i Rulseh, A. (2019). Dangerous, depraved, and death-worthy: A meta-analysis of the correlates of perceived psychopathy in jury simulation studies. *Journal of clinical psychology*, nr 75(4), 627–643. DOI: 10.1002/jclp.22726.
- Kępiński, A. (1977). *Psychopatie*. Warszawa: PZWL.
- Leistedt, S.J. i Linkowski, P. (2014). Psychopathy and the cinema: fact or fiction? *Journal of forensic sciences*, nr 59(1), 167–174. DOI: 10.1111/1556-4029.12359.
- Logan, C. (2011), La femme fatale: the female psychopath in fiction and clinical practice, *Mental Health Review Journal*, nr 16(3), 118–127. DOI: 10.1108/13619321111178078.
- Mahmut, M.K., Homewood, J. i Stevenson, R.J. (2008). The characteristics of non-criminals with high psychopathy traits : are they similar to criminal

- psychopaths? *Journal of Research in Personality*, nr 42, 679–692. DOI: 10.1016/J.JRP.2007.09.002.
- Mathieu, C., Neumann, C., Babiak, P. i Hare, R.D. (2015). Corporate psychopathy and the full-range leadership model. *Assessment*, nr 22(3), 267–278. DOI: 10.1177/1073191114545490.
- Palmen, D., Derksen, J. i Kolthoff, E. (2018). House of Cards: Psychopathy in Politics. *Public Integrity*, nr 20(5), 427–443. DOI: 10.1080/10999922.2017.1402736.
- Papazoglou, K., Koskelainen, M. i Stuewe, N. (2019). Examining the Relationship Between Personality Traits, Compassion Satisfaction, and Compassion Fatigue Among Police Officers. *SAGE Open*, nr 9(1), 1–13. DOI: 10.1177/2158244018825190.
- Pospiszyl, K. (2000). *Psychopatia*. Warszawa: Wydawnictwo Akademickie „Żak”.
- Sánchez de Ribera, O., Kavish, N., Katz, I.M. i Boutwell, B.B. (2019). Untangling Intelligence, Psychopathy, Antisocial Personality Disorder, and Conduct Problems: A Meta-Analytic Review. *European Journal of Personality*, nr 33(5), 529–564. DOI: 10.1002/per.2207.
- Schönthaler, E.M.D., Dalkner, N., Schwalsberger, K., Reininghaus, E.Z. i Reininghaus, B. (2023). Psychopathic personality traits stress immunity and social potency moderate the relationship between emotional competence and cognitive functions in depression. *Frontiers in psychiatry*, nr 14, 1061642. DOI: 10.3389/fpsy.2023.1061642.
- Smith, S.T., Edens, J.F., Clark, J. i Rulseh, A. (2014). “So, what is a psychopath?” Venireperson perceptions, beliefs, and attitudes about psychopathic personality. *Law and human behavior*, nr 38(5), 490–500. DOI: 10.1037/lhb0000091
- Swart, J. (2016). Psychopaths in Film: Are Portrayals Realistic and Does it Matter? W: M. Arntfield i M. Danesi (red.), *The Criminal Humanities: an introduction*. New York: Peter Lang Publishing, 73–98.
- Wallace L., Fido D., Sumich A.L. i Heym N., (2022). A systematic review on the current conceptualisations of successful psychopathy. *Forensic Science International: Mind and Law*, nr 3, 100076. DOI: 10.1016/j.fsml.2022.100076.

Krzysztof Nowakowski – doktor nauk społecznych w zakresie psychologii, psycholog i socjolog, kierownik Katedry Psychologii Sądowej i Psychokryminologii w Instytucie Psychologii Uniwersytetu Ignatianum w Krakowie; zajmuje się badaniem czynników ryzyka przestępczości i nieprzystosowania społecznego, w tym problematyką psychopatii. Autor ponad 30 publikacji, m.in. monografii *Inteligencja emocjonalna a kompetencje społeczne osób o psychopatycznej strukturze osobowości* i *Cechy psychopatyczne, impulsywność i samoocena a typy agresji u nieletnich*.